

Denne artikkelen er hentet fra: www.dnms.no

Adressen til artikkelen er: http://www.dnms.no/index.php?kat_id=17&art_id=110

Det norske medicinske Selskap

Michael. The Journal of the Norwegian Medical Society

Egil Skallagrimssons gård og kirke på Island – fra utgravningene 2001–2005

Michael 2005;2:340–48

Sammenfatning

Et amerikansk-norsk utgravningsprosjekt har i mer enn fem år pågått på Island, på Hrísrú gård i Mosfell-dalen, nord for Reykjavík. Her er en kirke fra den aller første kristne tiden fremgravet, og skjelettene fra den omkringliggende kirkegården vitner om et hardt og voldelig liv, med forekomst av tuberkulose og andre infeksjonssykdommer. Den lille gårdskirken er også interessant i saga-sammenheng, da det var her Egil Skallagrimsson ble jordet etter at han ble tatt ut av den opprinnelige gravhaugen. Prosjektet har sin egen web-side («The Mosfell Archaeological Project»).

Summary

An American-Norwegian archaeological project has in more than five years been executed in Iceland, on Hrísrú farm in Mosfell Valley, north of Reykjavík. The ruins of a small church from the transition time between Viking Age paganism and Medieval Christianity in Iceland have been excavated there. The skeletons found in the surrounding churchyard are witnesses of a rough and violent kind of life, also with occurrence of tuberculosis and other infectious diseases. The Hrísrú farm is of great interest in historical connection, as it was the Icelandic poet and killer Egil Skallagrimsson's last resort and the place where he died about 990 AD. The project has got its own web side («The Mosfell Archaeological Project»).

Egil Skallagrimssons saga er vel en av de mest velskrevne og spennende historier som finnes fra den norrøne sagatiden, fra overgangen mellom hedenskap og kristendom på Island. Vi møter her en mann

som stolte på sin egen makt og styrke – máttu ok megin – og som så visst ikke var av den typen som vendte det annet kinn til. Etter et urolig og voldelig liv kom den

Figur 1. Kirken under utgravning, sett fra øst.

Figur 2. Skalle med svær huggskade på venstre side av bakhodet.

aldrende Egil til å tilbringe sine siste år hos Tordis Torolvsdatter, Egils brordatter, og hennes mann Grim Svertingsson på gården Mosfell. I dag har det enorme landområdet som den gang utgjorde gårdens utmark blitt en nordlig nabokommune til Reykjavik, og stedet de bodde på heter den dag i dag Hrisbrú. De var her den gamle hedningen Egil døde, trolig omkring år 990, og sagaen sier at «...da han var død, lot Grim dra gode klær på ham, og førte ham ned til Tjaldanes og gjorde der en haug. Og i den ble Egil lagt med sine våpen og klær» (1).

Et tidlig kirkebygg

Da kristendommen ble innført på Island år 1000 lot både Grim og Tordis seg døpe, og ifølge sagaen bygget Grim en kirke på gården. Tordis, som nå var blitt kristen, syntes åpenbart at det var skammelig å tenke på at onkelen lå der i gravhaugen over på den andre siden av dalen. Hun sørget derfor for å åpne graven, og hun førte den hedenske Egil Skallagrimssons jordiske levninger opp til kirken for å begrave dem der.

Sannsynligvis har denne kirken ikke stått i svært mange år, for sagaen sier videre: «...da de siden bygde ny kirke på Mosfell og rev ned den gamle, som Grim hadde latt bygge på Hrisbru, så grov de i kirkegården der og fant noen mannebein under alterstedet, som var meget større enn mannebein flest. Og etter det gamle folk har fortalt, tror en at det må ha vært Egils bein» (1).

Helt siden 1995 har den amerikanske professor i norrøne språk, dr. Jesse L. Byock, vært opptatt av hvor denne kirken kan ha ligget, og hvordan det gikk med Egil Skallagrimssons grav. En rekke forundersøkelser, bl.a. sammen med antropologen, professor dr. Phillip L. Walker, – også han fra Los Angeles, gjorde det mulig å lokalisere kirken og et langhus mindre enn 100 meter vest for driftsbygningen på den nåværende Hrisbrú gård. De siste fem årene har undertegnede deltatt som antropolog i utgravningene og har foretatt undersøkelser av skjelettene fra kirkegården her (2). Disse har gitt oss et enestående innblikk i så vel gravskikk som helseforhold på Island i overgangen mellom vikingtid og middelalder – mellom hedendom og kristendom.

Problematisk utgravning

Begynnelsen var vanskelig, fordi vi ikke hadde noen anelse om hva vi eventuelt ville kunne finne. Terrenget vi skulle grave i var bare en liten kulle som lokalt gikk under betegnelsen Kirkjuhóll – kirkehaugen. For det var ingen murer som anga retningen på en eventuell bygning, og ingen markering i jordlagene som fortalte oss hvilken dybde vi måtte ned på for om mulig å gjøre funn. Likevel var det med en blanding av begeistring og skuffelse at vi støtte på den første begravelsen. Begeistring fordi skjelettet – av en kvinne i 50-årsalderen – lå i den tradisjonelle øst/vest-retning som viste at vi virkelig var innenfor en katolsk kirkegård. Skuffelse fordi skjelettet var i en meget dårlig forfatning og således ga oss bange anelser om hvilken tilstand vi kunne forvente at de øvrige begravelsene var i.

Den neste graven vi fant inneholdt skjelettet av en mann i 40-årsalderen. Dødsårsaken var her tydelig nok, for et gapende hull i skallens venstre bakside vitnet om et voldsomt hugg av øks eller sverd. Naturligvis var det ikke mulig å gjøre

Figur 3. Overkjeve med hele den høyre halvdel ødelagt.

Figur 4. Her ser man hvor dårlig skjelettene på kirkegården var bevart.

noen identifikasjon av vedkommende, men vi mintes teksten i Gunnlaug Ormstunges saga, som forteller om en hendelse som fant sted nettopp på Hrísbú. Illuge Svarte, far til Gunnlaug, kom en tidlig morgen til gården med tredeve mann for å angripe Onund som bodde der. Han ville hevne drapet på Gunnlaug. Sagaen sier at «...Onund og sønnene hans kom seg unna til kirken, men Illuge tok to frender av ham – den ene het Bjørn, ham drepte de...» (1).

Det ble tatt kollagenprøve fra knoklene som ga en 14C-datering mellom år 890 og 990, med den største sannsynligheten ved år 960, hvilket viser at kirken trolig var i bruk allerede før kristendommen offisielt ble innført på sagaøya.

En underlig gravskikk

Gradvis fikk man nå frem veggene i den lille kirken, som nærmest var et kapell på bare 7-8 meters lengde, men med skip og kor, og korrekt orientert øst-vest. Like utenfor den søndre langveggen fant vi en merkelig ansamling med knokler, helt uten anatomisk sammenheng – og med et hvalben på toppen. Åpenbart har dette vært en hedensk grav som av en eller annen grunn ble bragt til kirken på et senere tidspunkt, slik det jo også skjedde med Egil Skallagrimssons jordiske levninger. Dette var imidlertid skjelettet av en yngre mann, 20-25 år gammel, og med spor etter en svær infeksjon i hele den høyre innsiden av skallen. Også i den venstre halvdel av overkjeven var det patologiske trekk, en infektøs prosess som hadde ført til intravitalt tap av nesten alle tennene her. På innsiden av flere av ribbena var det tydelige spor av periostale reaktive forandringer – trolig på grunn av lungetuberkulose.

I hvalbenet var det risset inn to kors, åpenbart som et ledd i en magisk handling, en beskyttelse for de etterlevende mot dette hedenske mennesket som her hadde fått en kristen grav. Det var i den forbindelse fristende å tenke på en episode som det fortelles om i Egils saga. Egil hadde tatt inn hos en mann, Torfinn, og mens han satt og spiste der ble han oppmerksom på at det lå en syk jente borte i tverrpallen.

«...Er noe råd blitt prøvd mot sykdommen hennes?» sier Egil, «Det er blitt ristet runer,» svarer Torfinn; «det er en bondegutt ikke langt herifra som gjorde det; men siden er det bare blitt så meget verre enn før. Men – du kan ikke gjøre ved slikt du vel, Egil?» sier Torfinn. «Kan være,» svarer Egil, «at det ikke ble verre, om jeg prøvde!»... Han ba dem løfte henne opp av sengen og legge rene klær under henne, og det ble gjort. Deretter ransaket han sengen hennes, og fant der et hvalbein med runer på. Egil leste runene, deretter spikket han dem av og skavet dem ned i ilden, brente opp hele hvalbeinet...Egil kvad: Ei den må runer riste/ som råde dem ei makter/ mangen en grep miste/ i mørke

runestaver./ Ti lønndomstegn jeg skjelnet/ tydelig på benets flate;/ de det var som voldte/ vivet den lange smerte»... (1).

Like ved ble skjelettet av en 40-45 år gammel kvinne funnet. På innsiden av skallen, i fossa occipitalis inferior, ble det oppdaget to centimeterbrede kaviteter, hvorav den ene hadde penetrert skallebenet. Dessuten var det tydelige karimpresjoner fra dura mater i skallens lamina interna, særlig langs beliggenheten for sinus sagittalis superior. Trolig har dette oppstått på grunn av en epidural blødning, en hjernetumor eller en infeksjon.

Smittsomme sykdommer

Ved østsiden av kirken ble skjelettet av en 16-18 år gammel pike funnet. Kroppshøyden hennes hadde bare vært ca. 150 cm, det vil si uvanlig kortvokst, selv for datidens forhold. Også på innsiden av hennes ribben ble det oppdaget periostale reaktive forandringer, trolig på grunn av lungetuberkulose.

Ved siden av lå en enda dypere, eldre begravelse. Det var et 13-14 år gammelt barn, muligvis en pike. Hennes kroppshøyde var bare 130 cm – dvs. 20-30 cm mindre enn det vi i dag ser hos piker i tilsvarende alder. Kroppshøyden tilsvarer det en 9-åring måler.

Figur 6. Mosfelldalen med Hrísrú gård i bakgrunnen under fjellet. På sletten til høyre, mellom elvene, ble Egil gravlagt første gang.

I alt er et tyvetalls graver avdekket på denne tidlig-middelalderske kirkegården. Trolig rommer den flere, for området er ennå ikke fullt utgravet. Det er gårdens befolkning som ligger her, og selv det som er funnet hittil er dramatiske vitnesbyrd om et hardt liv på Island. Ikke bare i form av vold, men også med en påfallende hyppighet av alvorlige infeksjoner, slik man kan forvente i en populasjon som var tvunget til å leve tett sammen i trange, mørke og uhygieniske hus. Det er dertil en nesten grotesk grad av tannslitasje hos de fleste, noe som peker i retning av hard og kanskje usunn kost, muligvis også underernæring og derav følgende kortvoksthet. Men samtidig viser undersøkelsene så langt at man allerede i den aller første tiden, mellom hedendom og kristendom, har visst å innordne seg og tilpasse seg de allmen-europeiske begravelsesskikkene her oppe i det ytterste hjørne av sivilisasjonen.

Figur 5. Mosfell nye kirke ligger høyt over dalbunnen, på den haugen som dekker Egils Skallagrimssons jordiske levninger.

Egils grav?

Den personen som man kanskje hadde håpet å finne noen benrester av – Egil Skallagrimsson selv – er ikke funnet. For det er sikkert at ingen av dem vi hittil har gravet frem er hans levninger. Ut fra sagateksen kan vi tro at han led av Paget's sykdom (3), både på grunnlag av hans klager over det tunge hodet, svimmelhet og dårlig syn og hørsel. Men vi får også mistanke om denne diagnosen ut fra sagaens underlige beretning om hvordan Egils grav på Hrísrú ble åpnet og skjelettet tatt opp for å føres til den nye

kirken (hvor Mosfell kirke nå ligger, ca. en kilometer lenger opp i dalen). Presten som tok opp knoklene het Skapte Torarinsson.

«...Han tok opp hausen til Egil og satte den på kirkegårdsmuren. Hausen var så stor, at det var rent et under; men det merkeligste var likevel, hvor tung den var. Den var ruklet all over, liksom et harpeskjell. Skapte ville ha greie på hvor tykk hausen var, tok en gild håndøks i ene neven og slo til den med øksehammeren det hardeste han kunne, for å få den sund. Men hausen hvitnet bare der øksehammeren ramte, hverken bognet eller sprakk...» (1).

Til tross for at sagateksten om denne respektløse handlingen ble nedtegnet etpar århundrer etter at hendelsen hadde funnet sted, undrer det oss med hvilken detaljrikdom og presisjon beskrivelsen er gitt – slik vi kjenner skjelettforandringer på grunn av Paget's sykdom. Det viser hvordan den muntlige gjenfortellingen trofast har holdt seg til den opprinnelige kilden, og at deler av sagalitteraturen derfor kan være svært troverdige.

Ved utgravningen ble det i det lille koret i kirken funnet en nesten to meter lang grav. Den var tom. Det er derfor fristende å tenke seg at denne graven – den eneste innenfor kirkens vegger, og nettopp «under alterstedet», slik sagateksten sier – har vært Egil Skallagrimssons grav.

Den oppmerksomme leser vil kanskje innvende at det muligvis kunne finnes benrester i gravhaugen hans på Tjaldanes, om den kunne undersøkes. Nå finnes det faktisk en haug der nede, som av lokalbefolkningen omtales som

«Egils haug». Den ble undersøkt sist

sommer, men viste seg dessverre å være en naturlig morene. At det kan ha vært en gravhaug et annet sted på den flate sletten mellom de to elvene, er nok sikkert, men i århundrenes løp er det sannsynlig at den har blitt utslettet av flom, isgang, tråkk av dyr etc. Egil Skallagrimssons ben, som i dag ligger gjemt et eller annet sted under Mosfell kirke, får hvile der i fred.

Litteratur

- 1) Egil Skallagrimssons saga (oversatt av H. Lie). I: Norrøn Saga, bd. 1. Aschehoug, Oslo (1990).
- 2) Byock J, Walker P, Erlandson J, Holck P. Viking Age Graves in the Mosfell Valley. The Mosfell Archaeological Project (2001).
- 3) Byock JL. The Skull and Bones in Egils Saga. A Viking, A Grave, and Paget's Disease. Viator. Medieval and Renaissance Studies, University of California Press. Vol. 24: 23-50 (1993).

(Alle foto: P. Holck).

*Per Holck, professor
Universitetet i Oslo, Avdeling anatomi
Domus medica
Sognsvannsveien 9, N-0372 Oslo
Postboks 1105 Blindern, N-0317 Oslo
per.holck@medisin.uio.no*